

Суд присяжних як форма народовладдя: конституційно-правовий вимір

*Жаровська Ірина Мирославівна*¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.09.2024	Право	342.7:347.97(477+100)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10.5281/zenodo.14513630>

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний конституційно-правовий аналіз інституту суду присяжних як форми народовладдя. Розглянуто сучасний стан законодавчого регулювання цього інституту в Україні, зокрема положення Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальних кодексів та положення законопроекту № 3843 «Про суд присяжних». Особливу увагу приділено аналізу положень законопроекту щодо організації, функціонування, правового статусу присяжних та їхньої ролі у забезпеченні демократичних засад судочинства.

У роботі висвітлено погляди науковців, які досліджували розвиток інституту суду присяжних як в Україні, так і за її межами. Проведено порівняння широкого та вузького підходів до визначення суду присяжних.

Запропоновано концепцію суду присяжних як правового інституту, який забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя шляхом ухвалення ними рішень у судових справах у складі спеціальної колегії.

У статті досліджено народовладну функцію суду присяжних, яка реалізується через низку ключових аспектів. Зокрема, участь громадян у колегії присяжних забезпечує представництво суспільних цінностей у судових рішеннях, сприяючи врахуванню моральних та етичних норм, характерних для конкретної громади, що дозволяє гармонізувати судову систему з реальними потребами суспільства.

Встановлено, що суд присяжних виконує важливу роль у захисті прав і свобод громадян, оскільки його учасники є незалежними від професійної судової системи та політичного впливу, що знижує ризики упередженості та втручання у процес ухвалення рішень. Незалежність присяжних дає змогу оцінювати обставини справи об'єктивно, ґрунтуючись лише на доказах та принципах справедливості.

Крім того, інститут суду присяжних сприяє правовій освіті громадян і формуванню високої правової культури. Участь у роботі суду дозволяє присяжним поглиблювати свої знання про юридичні процедури, принципи права та функціонування судової системи, що підвищує обізнаність громадян про їхні права та обов'язки, зміцнює довіру до судової влади та демократичних інститутів.

Нарешті, суд присяжних виступає інструментом подолання кордонів між владою та суспільством. Надання громадянам права ухвалювати важливі рішення підсилює їхню відповідальність за суспільне благо, формує почуття належності до демократичної спільноти та забезпечує баланс між правами громадян і повноваженнями держави.

Стаття акцентує увагу на ролі суду присяжних у розбудові правової держави, визначає його важливість у контексті судової реформи та пропонує рекомендації щодо вдосконалення цього інституту в Україні.

Ключові слова: суд присяжних, участь народу в реалізації судової влади, народовладдя, демократизм, гласність, верховенство права, національний досвід, зарубіжний досвід.

Jury trial as a form of people's sovereignty: a constitutional and legal dimension

Abstract. The article provides a thorough constitutional and legal analysis of the institution of a jury trial as a form of democracy. The current state of legislative regulation of this institution in Ukraine is considered the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», procedural codes and the provisions of draft law No. 3843 «On a Jury Trial». Particular attention is paid to the analysis of the provisions of the draft law on the organization, functioning, legal status of jurors and their role in ensuring the democratic principles of justice.

The work highlights the views of scholars who have studied the development of the institution of a jury trial both in Ukraine and abroad. A comparison of broad and narrow approaches to the definition of a jury trial is made.

The concept of a jury trial as a legal institution that ensures the direct participation of citizens in the administration of justice by making decisions in court cases as part of a special panel is proposed.

The article examines the democratic function of the jury, which is implemented through several key aspects. In particular, the participation of citizens in the jury panel ensures the representation of public values in court decisions, contributing to the consideration of moral and ethical norms characteristic of a particular community, which allows harmonizing the judicial system with the real needs of society.

It is established that the jury plays an important role in protecting the rights and freedoms of citizens, since its participants are independent of the professional judicial system and political influence, which reduces the risks of bias and interference in the decision-making process. The independence of the jury makes it possible to assess the circumstances of the case objectively, based only on evidence and principles of justice.

In addition, the institution of the jury contributes to the legal education of citizens and the formation of a high legal culture. Participation in the work of the court allows jurors to deepen their knowledge of legal procedures, principles of law and the functioning of the judicial system, which increases citizens' awareness of their rights and obligations, strengthens trust in the judiciary and democratic institutions.

Finally, the jury trial serves as a tool for bridging the gap between government and society. Granting citizens the right to make important decisions strengthens their responsibility for public good, forms a sense of belonging to a democratic community and ensures a balance between the rights of citizens and the powers of the state.

The article focuses on the role of the jury trial in building a state based on the rule of law, determines its importance in the context of judicial reform and offers recommendations for improving this institution in Ukraine.

Key words: jury trial, people's participation in the exercise of judicial power, democracy, democracy, publicity, rule of law, national experience, foreign experience.

Вступ

Постановка проблеми. Інститут суду присяжних являє собою одну з фундаментальних форм реалізації принципу народовладдя, яка забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя та сприяє утвердженню демократичних засад функціонування державної влади. У контексті сучасного конституційного розвитку, суд присяжних виступає важливим елементом забезпечення справедливості та прозорості судових процесів.

Метою статті є здійснення ґрунтовного конституційно-правового аналізу інституту суду присяжних як форми народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До числа науковців, які займалися дослідженням проблем розвитку та становлення інституту присяжних як в Україні, так і за її межами, належать: Атаманова Н., Бандурович А., Банчук О., Бігун В., Войнарович А., Карпенко М., Качур Р., Куйбіда Р., Романюк Т., Русанова І., Солодков А., Урсуляк О., Щерба В., Ясинюк М. та інші.

Результати

Відповідно до закріпленого Конституцією України принципу народовладдя, суверенітет у державі належить народу, який виступає єдиним джерелом влади (ст. 5 Конституції України). Спрямованість такого принципу знаходить своє цільове вираження у положенні ч. 4 ст. 124 Конституції України, яке гарантує громадянам можливість безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через інститути народних засідателів та присяжних [1].

Інститут суду присяжних є однією з форм реалізації демократичного правосуддя, що дозволяє громадянам виконувати роль арбітрів у вирішенні судових справ, забезпечуючи легітимність судових рішень та сприяючи зміцненню довіри до судової системи. В той же час, умови формування та функціонування цього інституту, зокрема порядок обрання присяжних, механізми організації їхньої роботи, визначення обсягу повноважень, а також категорії справ, у яких можливе залучення присяжних, чітко регламентовані законодавством.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність інституту суду присяжних в Україні є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», що врегульовує правовий статус присяжного, діяльність із організації та затвердження списків присяжних, кваліфікаційні вимоги до присяжного, а також інші важливі положення [2].

В той же час, процесуальні кодекси відіграють ключову роль у регулюванні функціонування інституту суду присяжних, оскільки вони детально визначають процедурні аспекти участі присяжних у судових процесах. Їхні положення не лише встановлюють правові основи функціонування цього інституту, забезпечуючи його відповідність загальним принципам судочинства, але й сприяють реалізації важливих демократичних цілей. Зокрема, через чітке визначення процесуальних механізмів участі присяжних створюються умови для підвищення прозорості судової системи та її підзвітності суспільству. Таким чином, процесуальні кодекси не обмежуються виключно технічним регулюванням, а виступають інструментом зміцнення демократичних засад судової влади. Вони забезпечують баланс між професійною компетенцією суддів та участю громадян у правосудді, що підвищує довіру до судової системи. Крім того, ці акти сприяють гармонізації національного законодавства із загальновизнаними міжнародними стандартами у сфері правосуддя, що є важливим кроком у розбудові правової держави та утвердженні принципу народовладдя в Україні (Кримінальний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства та Кодекс країни про адміністративні правопорушення) [3].

До того ж, слід зауважити, що до Верховною Радою України було подано законопроект «Про суд присяжних» № 3843, поданий П.В. Фроловим та іншими. Так,

згідно з пояснювальною запискою до законопроекту, його основною метою є реалізація положень згаданої нами вище статті 124 Конституції України, яка закріплює питання залучення громадян до здійснення правосуддя через інститут присяжних. Задля досягнення поставленої мети законопроектом № 3843 пропонується ухвалити новий Закон про суд присяжних. Законом, зокрема визначаються основні поняття, юрисдикція, склад суду присяжних, а також унормування процедури формування Лави присяжних, вимоги до кандидатів у присяжні, їхні права та обов'язки. Законопроектом регламентовано підстави та порядок звільнення присяжного від виконання його обов'язків, механізм заміни вибулого присяжного запасним, а також порядок роботи присяжних, включаючи нараду та голосування під час ухвалення вердикту. Окрему увагу приділено визначенню видів рішень головуючого судді, підстав для оскарження вироків суду присяжних, а також забезпеченню гарантій прав присяжних та їхньому матеріально-фінансовому забезпеченню. Крім того, законопроектом пропонується внести зміни до законів України «Про запобігання корупції», «Про Вищу раду правосуддя», «Про Державний реєстр виборців» та до Цивільного процесуального кодексу України [4].

Як справедливо акцентує М. Іванців, у наведеному вище проекті функціонують три групи норм, які відрізняються за своєю правовою природою. По-перше, це – *інституційно-матеріальні норми*, які регламентують статус інституту присяжних, включаючи правовий статус кандидатів у присяжні та осіб, які вже обрані присяжними. По-друге, *процедурні норми*, що визначають організаційні аспекти функціонування цього інституту. І, нарешті, *процесуальні норми*, які безпосередньо регулюють участь присяжних у судових процесах. Як додатково аргументує науковець, усі ці групи норм, а також положення Закону України «Про суд присяжних», спрямовані на практичне виконання конституційних правоположень щодо безпосередньої участі громадян у здійсненні правосуддя через інститут присяжних [5].

Водночас ефективне функціонування інституту суду присяжних вимагає не лише належного законодавчого регулювання, але й усвідомлення його значення як інструменту реалізації принципу народовладдя, що підкреслює його важливість для розвитку правової держави. В той же час, як справедливо зауважує В. Єрмолаєв, модернізація та вдосконалення суду присяжних є одним із ключових елементів судової реформи, спрямованої на підвищення демократичності судової системи. Однак, важливо не лише закріпити це поняття на законодавчому рівні, але й забезпечити чітке теоретичне розуміння його сутності. Адже саме усвідомлення ролі суду присяжних у забезпеченні справедливості та народовладдя є основою для ефективного функціонування такого інституту [6].

Почесним американським професором права Робертом П. Бернсом зазначається, що описові та нормативні дискусії щодо того, чи є суд присяжних політичним інститутом або чи повинен він ним бути, стикаються зі складнощами через систематичну неоднозначність ключових термінів, що використовуються у таких обговореннях. Одна з впливових точок зору характеризує політичного актора як такого, що «приймає рішення про виключення», і таку дефініцію, на перший погляд, можна застосувати до суду присяжних, враховуючи його здатність у своїх рішеннях нівелювати писаний закон. Проте, аналіз фактичної практики суду присяжних свідчить про те, що традиційне розуміння суверенітету є надто вузьким та не відображає всієї багатогранності його функцій та впливу [7].

Як влучно зазначає відомий політичний діяч та історик Алексіс де Токвіль: «людина, яка судить у кримінальному суді, фактично є володарем суспільства». Як бачимо, даний вислів підкреслює особливу значущість суду присяжних як інституту, що не лише виконує правову функцію, але й сприяє формуванню соціального лідерства та зміцненню громадянської ідентичності. Надання громадянам судових повноважень

надає їм можливість відчутти свою причетність до управління державними справами, розвиваючи почуття відповідальності та повноправності у суспільстві. Таким чином, суд присяжних відіграє ключову роль у консолідації національної єдності, створюючи відчуття соціальної належності та спільної ідентичності серед громадян. Усі, хто має право брати участь у суді присяжних, автоматично стають частиною єдиної громадянської спільноти, об'єднаної спільною метою захисту справедливості та демократії. Водночас, виключення певних демографічних груп із лав присяжних не лише послаблює цей механізм єдності, але й сигналізує про їхню маргіналізацію, що є прямим порушенням принципу рівності прав і свобод. Така практика підриває основи соціальної справедливості та негативно впливає на інтеграцію цих груп у суспільство [8].

Суд присяжних, як вдало зауважив П. Девлін, є «лампою, яка показує, що свобода живе». Дана метафора підкреслює його ключову роль у підтримці демократичних принципів та захисті громадянських свобод. Інститут суду присяжних був створений та впроваджений у багатьох правових системах світу як важливий механізм забезпечення демократичних гарантій. Основним принципом суду присяжних є передача повноважень щодо ухвалення рішень у певних судових справах групі неупереджених громадян, які виступають рівними серед рівних («peers»). Цей підхід базується на ідеї, що саме громадяни можуть привнести у правосуддя цінності своєї громади. Такий механізм не лише забезпечує справедливість у конкретних судових процесах, але й виконує важливу функцію протидії свавільному використанню державної влади [9].

У юридичній літературі щодо концептуальних особливостей суду присяжних висловлюється компромісний підхід. На думку А.Б. Войнарович, через трансформацію первісного розуміння терміну «присяжний» поняття «суд присяжних засідателів» у сучасних умовах варто розглядати у двох аспектах: 1. *Суд присяжних у широкому розумінні*, що охоплює всі сучасні форми участі громадян у здійсненні правосуддя у кримінальних справах (суд шефенів також може розглядатися як одна з форм суду з участю присяжних засідателів); 2. *Суд присяжних у вузькому розумінні*, який представляє англо-американську модель суду. Дана модель передбачає існування окремої колегії присяжних, сформованої з представників суспільства, яка приймає рішення про винуватість чи невинуватість обвинуваченого. Саме ця структура найбільш точно відповідає суті слова «присяжний». Відповідно, присяжні засідателі — це обрані громадяни, які утворюють окрему від професійного судді колегію (журі присяжних). Їхнім завданням є ухвалення вердикту, тобто вирішення питання про винуватість чи невинуватість особи [10].

Висновки

Таким чином, на основі вище наведених концептуальних положень доходимо до висновків, що під судом присяжних слід розуміти *правовий інститут, який забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя шляхом ухвалення ними рішень у судових справах у складі спеціальної колегії*.

В той же час, народовладна функція суду присяжних реалізується крізь призму наступних ключових аспектів. *По-перше*, участь громадян у колегії присяжних забезпечує *представництво суспільних цінностей* у процесі ухвалення судових рішень, що дозволяє враховувати моральні та етичні аспекти, характерні для певної спільноти, сприяючи гармонізації судової системи по відношенню до реальних потреб суспільства.

По-друге, суд присяжних є важливим інструментом *захисту прав і свобод особи*, оскільки громадяни, які виконують функції присяжних, не залежать від професійної судової системи та політичного впливу. Останнє, на нашу думку, знижує ризик упередженості або політичного втручання у процес ухвалення рішень. Крім того, незалежність присяжних дозволяє їм оцінювати обставини справи об'єктивно, керуючись лише доказами та власним розумінням справедливості.

По-третє, суд присяжних сприяє правовому просвітництву громадян та формуванню високого рівня правової культури. Виконуючи роль присяжного, громадяни знайомляться з юридичними процедурами, принципами права та функціонуванням судової системи, що підвищує їхню обізнаність про власні права та обов'язки. Зазначене також сприяє зміцненню довіри до судової влади та демократичних інститутів.

Нарешті, суд присяжних є засобом зменшення кордонів між владою та громадянами. Зокрема, за допомогою функціонування інституту присяжних демонструється, що держава визнає та, що головне довіряє громадянам право ухвалювати важливі рішення, які впливають на життя інших осіб. Наведене підсилює відчуття належності до демократичної спільноти, формує почуття відповідальності за загальне благо, забезпечуючи баланс між правами громадян та повноваженнями державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016 р. № 31 Ст. 545.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013 р. № 9-10. Ст. 88.
4. Проект № 3843 Закону України «Про суд присяжних». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465
5. Іванців М. Суд присяжних: українська перспектива. *Актуальні питання та перспективи інноваційного розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Рівне, 14 листопада 2024 р. Рівне, 2024. С. 21-22.
6. Єрмолаєв В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 27-41.
7. Robert P. Burns. Popular Sovereignty and the Jury Trial. URL: <https://juries.typepad.com/juries/2016/04/popular-sovereignty-and-the-jury-trial.html>
8. Alexis de Tocqueville. *Democracy in America* (in two volumes). Liberty Fund Publisher. 2012. 1688 p.
9. Baron Devlin Patrick. *Trial by Jury*. Stevens & Sons Ltd Publisher. 1970.
10. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2011. 204 с.